

det berättigade i att beteckna Swedberg som mystiker, delvis med utgångspunkt i litteraturen om den berömda sonen Emanuel Swedenborg.

Varken för den beslutskraftige biskopen eller den extremt rationalistiske sonen tycks det notoriskt svår-fångade begreppet »mystik» täcka mycket mer än en erfarenhetsgrundad tro på andars och änglars existens. Mer givande är då Tysks genomlysning av Swedbergs krav på att tron måste omsättas i gärningar och den positiva syn på både katolsk och pietistisk fromhet, som de resulterade i.

Av olika skäl kom de svenska församlingarna i Amerika att ingå i Skarabiskopens ämbetsansvar. Swedbergs starka engagemang för dessa bröder i forskningen behandlas både i Arne Strängs artikel om hans allmänna internationella kontakter och i Johan Fricks bidrag om missionsarbetet bland indianerna i den forna svenska kolonin i Delaware. Swedbergs egen tryckta *America illuminata* (1732) och en tidigare handskrift, *Suecia Nova seu America Illuminata*, har försett Sträng med ett fångslande stoff, som han analyserat med lärda ögon och lätt handlag.

Antologin avslutas med Lars Holms artikel om Swedbergs otryckta *Swensk Ordbok*, en sammanfattning i relativt lättillgänglig form av mer än trettio års forskning. Holm disputerade 1986 på en avhandling om ordbokens tillkomstshistoria, och han har därefter publicerat drygt tio artiklar om därtill anknutna problem. Svenska språkets rykt och ans var ett av biskopens huvudintressen, vilket bland annat ledde till en beryktad strid med Urban Hjärne om det förslag till förenklad stavning som Swedberg lagt fram i *Schibboleth*. Holm tillskriver Swedbergs ordbok »en hög grad av lexikografisk självständighet» (s. 371) och ger ett pikant prov på denna egenskap genom att visa, hur den var först med att tilldela »de folkliga könsorden ordboksstatus i Sverige» (s. 400). Hans artikel väger utan tvekan vetenskapligt tyngst i en som helhet kunskapsrik och läsvärd studiesamling.

Inge Jonsson

Clas Fredrik Hornstedt, *Brev från Batavia: en resa till Ostindien 1782–1786* (Helsingfors & Stockholm: Svenska Litteratursällskapet i Finland/Atlantis, 2008). 418 s.

Naturalhistorikern och läkaren Clas Fredrik Hornstedt begav sig ut på resa till Ostindien med ostindiska

kompaniets skepp Sophia Magdalena. Den 28 februari 1783 lyfte de ankar och lämnade Göteborg. »Med en skön strykande vind passerade vi Vinga båk», skriver han. Han såg sprutande valar, seglade förbi »Världens ände» – *Caput finis terra*, andades Afrikas landluft i maj. Några månader senare ankom han till Batavia (nuvarande Jakarta) på Java, den holländska kolonin där monsunvindar och handelsrutter möttes.

Hornstedts skildring av resan har givits ut i en alldeles utsökt utgåva under ledning av Christina Granroth. Som titeln, *Brev från Batavia*, antyder valde Hornstedt att skriva reseberättelsen i formen av brev till sin lärare, botanisten och läkaren Carl Peter Thunberg – som för övrigt själv hade besökt Java under sin utlandsresa på 1770-talet. Det är inte originalbrevet, de som fraktades över oceanerna, som här ges ut, inte heller är det den bevarade dagboken, utan den samling brev som finns i en bearbetad och renskriven version förvarad på Svenska litteratursällskapet i Finland. Han hade tänkt att det hela skulle bli en liten bok, men de 37 breven publicerades av olika anledningar aldrig under hans livstid. Varför han valde brevformen och vad denna genre gör med innehållet, skulle kunna diskuteras, i vart fall finns det i dem en närvaro och en direktitet i tilltalet som skapar en förbindelse mellan det nära och det långt, långt borta.

Till utgåvan har bifogats flera informativa inledande essäer. Nils Erik Villstrand tecknar Hornstedts biografi, vilken ger en god inblick i författaren bakom resebrevet. Christina Granroth ger ett sammandrag av resan samt föreställningar om Ostindien vid denna tid. Med sakkunskap sätts resan i förhållande till tidigare svenska Ostindiefarare, den holländska koloniala historien och den naturvetenskapliga utforskningen av Java och dess närbelägna öar. Sedan följer tre uppsatser som ger fördjupade kunskaper. Tillsammans med Kees Rookmaker bidrar Granroth med ytterligare en artikel, nu med fokus på zoologen Hornstedt, och går närmare in på vilka arter som observerades under resan. Bertil Nordenstam skriver om botanikern Hornstedt och lyckas identifiera vilka växter och tropiska frukter denne egentligen beskrev. Slutligen behandlar Wolfgang Michel läkaren Hornstedt och hans teckningar av japansk läkekonst och akupunktur. Boken är mycket vackert illustrerad i färg, med väl valda bilder som kompletterar Hornstedts text. De har bland annat hämtats från den holländske naturforskaren Jan Brandes' rese-dagbok. Utgåvan avslutas med Hornstedts *Descriptions animalium* innehållande teckningar av däggdjur, fåglar, kräldjur, fiskar och insekter som han sett under sin ost-

indiska resa. Men om det finns något man kan ställa sig en aning undrande inför, är det varför Hornstedts egna teckningar här reproducerats i svartvitt, trots att han var en mycket skicklig tecknare, att de är i färg och att de aldrig tidigare publicerats. Hornstedt som tecknare skulle vara väl värd att lyfta fram. Vad som alltså saknas är dels en språklig analys av texten, dels en behandling av bilden och dess förhållande till verkligheten. Men som sig bör finns det rikliga kommentarer till själva texten, kompletterade med ordförklaringar och register.

Hornstedt tillhör de mindre kända naturalhistorikerna och Ostindienresenärerna från den linneanska epoken. Efter honom, skrev lärdomshistorikern Sten Lindroth, försvann Kina och Fjärran östern åter bortom horisonten. Hornstedt föddes i Linköping 1758. Sommaren 1780 reste han i Linnés fotspår genom lappmarkerna för att samla växter, insekter och fåglar. Det blev en förberedelse till den längre resan som han anträdde påhejad av Thunberg och med understöd av universitetet i Uppsala och Kungliga Vetenskapsakademien.

Väl i Batavia tog han tjänst i det första vetenskapliga samfundet i Asien, *Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*. Hans uppgift var att sköta sällskapets bibliotek och naturalhistoriska samlingar. Han köpte en slav, Ali, som han fäste sig vid, och som han alltjämt kom att minnas efter hemkomsten – hans egen son fick namnet Clas Ali. I sina brev till Thunberg beskriver han staden, den ekonomiska verksamheten, sällskapslivet, högtiderna, de omgivande byarna, de naturalhistoriska ekskursionerna. Vid ett tillfälle följde han med en vän på stenhuggarnas fest där det spelades "en förskräckelig Musique på Chinesiske Harpor, skramlor, och smällande på Metallstycken, af nästan samma skapnad och melodi som våra stekpannor". Han upplevde ylande tropiska orkaner, vilade under Tamarindträd, sökte snäckor på stranden, köpte manuskript av kinesiska komedier. En av höjdpunkterna i etnografisk iakttagelse är Hornstedts beskrivning av begravningen av en högt uppsatt ledamot av det kinesiska rådet. Han gjorde även ett högst märkligt experiment där han ville pröva månskenets föregivna påverkan. I Batavia gick man nämligen med parasoll under klara månskensnätter, då skenet antogs vara skadligt. Han blottade sitt huvud i flera månader, rakade bort en bit av håret till och med, men kunde inte uppmäta någon temperaturskillnad. Senare när han exponerade sig för månens direkta strålar kom han att överfallas av huvudvärk och oro. En fantastisk bild ur vardagen är också den detaljerade skildringen av hur en middagsbjudning

gick till i Batavias förnämre kretsar, från det att man tar av sig värjan, rocken och halsduken över de muntra samtalen efter måltiden, till dess att piporna var utrökta och buteljerna tömda.

Med sig hem tog han tjuo lärar med naturalier, och ett helt menageri, bland annat med en levande orangutang eller »Vild Människa». Den dog dock i rötfeber och stoppades i en kutting med arraksbrännvin. Han hade också med sig noshörningsfoster. På hemvägen stannade han till vid Kap där han samlade in växter och insekter, och i Europa för att aklimatisera sig till det bistrare europeiska klimatet. I september 1786 disputerade han i Greifswald över Javas ätliga frukter och deras användning som föda och läkemedel. I ett av breven beskriver han just de exotiska frukternas smak, form, färg och lukt. Det vattnades säkert i hans mun när han med saknad skrev om de exotiska frukterna som han aldrig mer skulle få smaka. Efter hemkomsten från den stora resan blev han lektor vid gymnasiet i Linköping. Slutligen utnämndes han till medicus vid arméns flotta på Sveaborg. År 1809 avled han i rysk tjänst.

Hornstedt var en sällskapsmänniska med humor och intresse för människor, med en ovanlig blick och iakttagelseförmåga. Hans brev från Batavia är levande skildringar av en värld före globaliseringens tidevarv. Det är en verklig kulturgärning att de nu har givits ut. I sin dagbok skriver han hur resan har fått honom att känna sig som en världsmedborgare: »Sedan jag nu genomvandrat åtskillige länder, climater och lärt känna de mäst olika folkslager, har jag blifvit verldborgare nog för at äfven utom mit fädernesland finna mycket godt och skönt, och ingalunda förarga mig öfwer at icke alt är såsom hos oss (*eller vårt såsom hos dem*). I det väsenteligaste är det dock så. Åtskilnaden består blott i vissa modificationer.»

David Dunér

Pasi Ihalainen, *Protestant Nations Redefined: Changing Perceptions of National Identity in the Rhetoric of the English, Dutch and Swedish Public Churches, 1685–1772* (Leiden: Brill, 2005). 664 s.

Pasi Ihalainen, professor i historia vid universitetet i Jyväskylä, presenterar i denna omfattande volym ytterligare en begreppshistorisk studie. Ihalainen inledde sin begreppshistoriska forskningsansats med doktorsavhandlingen, *The discourse on political pluralism in early*